

Zeynep Zafer

(Ankara University /Ankara Üniversitesi, Turkey)

Laughing Through Tears – Anecdotes about Forced Assimilation and Ethnic Cleansing in Communist Bulgaria

Abstract: The paper studies original political anecdotes born in Bulgaria in the wake of the violent assimilation campaigns and deportations of 1989. The anecdotes themselves are concerned with pressing problems caused by absurd, paradoxical or irrational forms of repression exerted by the state or, less often, by individuals. Their plots are taken straight from the daily lives of ordinary people or revolve around events involving famous politicians. Many of the anecdotes based on true dramatic events are part of Turkish oral art and refer to the period of communist Bulgaria. The subject of this study are anecdotes that originated among Turkish and other Muslim communities on Bulgarian territory and have since spread among emigrants in Turkey.

Keywords: anecdotes, forced assimilation, ethnic cleansing, Turks, Pomaks, Roma

Зейнеп Зафер

(Република Турция, Анкарски университет)

Смях през сълзи – анекдотите за насилствената асимилация и етническото прочистване в комунистическа България

*Да се смеем или да плачем
ни беше по-трудно!?*

Сабахаттин Байрамбоз¹

Не ми е известно досега в България да са събирани и проучвани анекдотите на турците и другите мюсюлмани, в това число и тези за насилствените асимилаторски кампании и етническото прочистване² на турците през 1989 г. Повечето от тези анекдоти са създадени и се разпространяват на турски език и притежават известно своеобразие, свързано с описваните в тях преживявания, култура, история на общността. Непознати и нови сюжети са наслоени върху по-различни културни пластове и социални връзки. Тъй като персонажите на анекдотите обикновено действат не в тясно битова, а в широка общо споделяна българска среда, често някои от типичните им герои са етнически българи³ и събитията са свързани с далечното или близкото минало на България, те би трябвало да се изследват и от български фолклористи. Смесвайки сериозното и несериозното в дадена ситуация, като вид забава и езикова игра, анекдотите на тази те-

¹ Известният поет Сабахаттин Байрамбоз (1931, Добрич – 2013, Бурса), който след 1985 г. спира да пише стихове, използва това заглавие в поредицата си от анекдоти, която публикува с псевдоним Сабах Айдын в списанието „Balkanlardan Esenti“, издавано в Турция в продължение на няколко години от изселници от България. Повече по въпроса Зафер, Чернокожев/Zafer, Chernokozhev 2015.

² Така беше наречена депортацията от лятото на 1989 г. в Декларацията на Народното събрание на Република България от 11.01.2012 г., „осъждаща опита за насилствената асимилация на българските мюсюлмани“: <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>

³ В ролята на обикновен гражданин, началник, политик или като група.

ма помагат за надмогване на дълбоката душевна травма сред турци, помаци и роми-мюсюлмани. Чрез анонимната народна мъдрост се откроява стремежът към споделяне на изживени мигове и състояния, оставили дълбоки следи в обществената памет.

Като форма на съпротива в тоталитарна България, където политическите анекдоти официално са забранени и за тях се предвиждат строги наказания, те се разпространяват само устно, от ухо на ухо и сред тесен кръг от доверени хора. Затова анонимността е най-важната предпоставка за тяхното създаване и популярност. Съхранявани в паметта, едва в Турция започва записването и публикуването на част от анекдотите, които ни връщат към някогашни събития. Първите ценители и събирачи, отпечатали някои анекдоти, са поети и писатели, дошли в Турция преди всичко по време на последното прогонване през 1989 г. (Yenisoy 2005: 359; Зафер, Чернокожев/Zafer, Chernokozhev 2015: 416)⁴. Някои от тях, отразяващи критичното отношение към принудителната смяна на имената, ограниченията, преследването, експулсирането или причините за напускане на родните места, за пръв път бяха публикувани на български език през 2015 г. в антологията *Когато ми отнеха името*.⁵

Първият анекдот, който ми е известен на тази тема, се отнася до покръстването и смяната на имената на помаците в Родопите. В него се интерпретира наложеното сред българското население от политиката и църквата чувство за национално и религиозно (православно) превъзходство. Въпреки че анекдотът показва частен случай, той трябва да бъде разглеждан и в контекста на насилствената държавна политика за асимилиране на помаците. Сюжетът е претворен в личното пространство, но съдържа важни послания и към управляващите.

Един овчар се влюбва в една българка и се жени за нея. Роднините от мъжката страна отиват на гости у родителите на момата. На двора се върти чеверме за обяд. Женската страна кара зетя да седне на люлката, люлеят го и припяват:

– Салих беше, Сашо стана, Салих беше, Сашо стана... Айдеее, Сашоо, Сашоо, Сашоо...

След това женската страна гостува на зетя.

Салих приготвя чеверме от куче и го поднася на сватовете.

Когато сядат да обядват, те се възпротивяват:

– Но това е куче!

Салих:

– Куче беше, коза стана...

– Как така?

– Както Салих Сашо стана.

Салих взема печеното куче, слага го на люлката, люлее го и припява:

*– Куче беше, коза стана, куче беше, коза стана, куче беше, коза стана... Айдеее, козаа, козаа, козаа...*⁶

Най-ранният регистриран анекдот за асимилационни опити над турското население в тоталитарна България се отнася към времето на 50-те или 60-те години (Şimşir 1986: 276-277; Tata 1993: 5), когато турците са задължени да отглеждат свине в дворо-

⁴ За пръв път анекдоти на тази тема са публикувани в Турция от поета Сабахаттин Байрамьоз (с псевдоним Сабах Айдын) през 1990 г. в бр. V на сп. *Balkanlardan Esinti*, с. 44-45.

⁵ Дейността ми по събирането на анекдоти продължава.

⁶ Информатор Ахмед Мехмед (р. 1941 г.), с. Каменка (днес квартал на Крумовград). Анекдота записах през 2011 г. Ахмед Мехмед го е чул от родителите си като младеж. Това показва, че може да се отнесе към периода на побългаряването на помаците през Балканските войни или по време на Втората световна война.

вете си и в свинеферми.⁷ Построен е върху абсурдността и цинизма на партийното решение, взето от пропагандиращи атеизма държавни ръководители, но повтарящо практиката на църковните служители за принуждаване на помаците да ядат свинско месо по време на покръстването и побългаряването им през 1912-1913 г.⁸ Комизмът на ситуацията достига кулминационната си точка с въвеждане на най-разпространеното клише в българската история и политика за т.нар. „турско робство“.

В България се взема решение всяко турско учителско семейство да отгледа по едно прасе и да го предаде на държавата. Кумали отглежда прасето, но в деня на предаването му съобщава на местните власти:

– Елате да видите, моето прасе се самоуби!

Комисията, която разследва случая, вижда обесеното прасе на едно дърво в парка на града. На табелката, окачена върху гърдите на прасето, пише:

ПОВЕЧЕ НЕ МОЖАХ ДА ИЗДЪРЖА ПОД ТУРСКО РОБСТВО! (Altınok 1992: 21)

Първият записан анекдот за насилствената смяна на имената на ромите-мюсюлмани⁹ също принадлежи на 60-те години, когато се извършва асимилацията срещу общността. Безименният творец взема за пример ирационалното партийно решение да превърне циганите в българи. Построен е върху демонстрирания безумен опит на персонажа да направи от магарето кон. Комичността на анекдота се основава върху парадоксалността на държавното решение за асимилиране на ромите, които притежават самобитна култура и характерни физически белези. Авторът фокусира вниманието на публиката върху кардинални наследствени кодове, които не могат да се нарушат дори с репресивни методи. Народният хумор дава надежда за надмогване на кризата и морално оцеляване, предлага емоционално облекчение, макар и временно:

Циганинът Хасан взел магарето си, закарал го пред селсъвета, вързал го за едно дръвче и започнал да го бие жестоко с тояга. Кметът излязъл от сградата и ядосан го попитал:

– Хасане, защо биеш животното, бе?

– Другарю кмет, казвам му да стане кон, не ще!

– Как ще стане кон, бе Хасане, от магаре кон става ли?

– Ще стане, другарю кмет, с бой всичко става, щом от мене стана българин, защо от него кон да не стане?!¹⁰

⁷ Тази принуда и гавра с мюсюлманите прави впечатление дори на комуниста Назъм Хикмет при посещението му в с. Правда, Дуловско, през 1951 г. В доклад за 12-дневното си пътуване в районите с турско население поетът обръща внимание на властите върху грешката, която се допуска с натиска върху турците за отглеждане на свине (ЩА, ф. 214Б, оп. 2, а. е. 84, л. 7). Практиката да се провокират религиозните чувства и традиции на мюсюлманите в България към тези животни започва още по време на Руско-турската война и продължава до 1989 г. За тази принуда съм чувала действителни разкази от жителите на с. Фелдфебел Дянково, Добричко, където живяхме известно време до 1985 г. Някои турци наистина оставяли гладни раздадените им за угояване малки прасета и така причинявали смъртта им.

⁸ По въпроса вж.: (*Другите/Drugite* 1995: 146); За тази практика свидетелства и устната история (вж. Боюкли/Boyukli 2011).

⁹ Той беше доста разпространен сред турци преди 1984-1985 г. и аз многократно съм го чувала в Североизточна България.

¹⁰ Записан от Зейнеп Зафер. Публикуван за пръв път в антологията „Когато ми отнеха името“.

Двата анекдота, принадлежащи на помашкия и ромски народен хумор, си приличат по това, че отразяват възлови проблеми и съдържат житейската философия на анонимния творец за невъзможността чрез принуда да бъде заличено чувството за принадлежност към собствената общност. Безсмислицата на политиката за насилствено побългаряване се подчертава чрез действащите естествени природни закони, които не допускат смесване на различни животински видове. Ирационалността и странността на тази политика тревожи и същевременно разсмива.

Сред мюсюлманите в България помашката общност се възприема като най-репресираната група, която в четири големи кампании за асимилиране е подложена на натиск за смяна на имената. Това е общността, която през 60-те и 70-те години не получава защита нито от Турция, нито от света и тоталитарната власт използва най-брутални средства за нейното асимилиране. Чувството за незащитеност и обреченост нанася големи щети върху самочувствието, върху психиката на общността, нейните представители непрекъснато са обявявани за „предатели“ и „изменници“. Затова тя се затваря в себе си и само в тесен кръг излъчва общностен елит. И по време на комунистическия режим няма известни учени, хора на изкуството, въпреки че не съществува езикова бариера. Интересен е анекдотът, в който помаците от България биват възнаграждавани само след смъртта им. Всъщност тук става дума за въображаемо задгробно благоденствие, заслужено след реални земни страдания. По всяка вероятност, поради страх от репресии, асимилацията като форма на организирано държавно насилие не е назована открито в анекдота, тя се подразбира от контекста:

Поминали се български граждани от различните малцинства чакат с вълнение на опашката, където се разпределят починалите за рая или за ада.

Когато идва редът на арменец, мелекетото¹¹ поглежда в големия тefтер и му посочва ада. После се приближава гагаузина, на него също му показва да върви натам. И еврейният чува страшните думи: за ада! Следват го циганинът и турчинът. Мелекетото проверява в големия тefтер и с ръка им сочи вратата на ада. Станал свидетел на всичко това, помакът пристъпва бледен и понечва да завие натам, накъдето са отишли всички негови съграждани. Но без дори да погледне в тefтера, мелекетото му извиква:

– Стой, накъде се забърза, ти си за рая?!

Помакът, невярващ на ушите си, учуден пита:

– Ама защо само аз да съм за рая?!

– Защото вие помаците от България толкова много изстрадахте на земята, че всички на небето заслужавате рая!¹²

Вид протест срещу асимилацията представлява категоричният отказ на потърпевшите да привикнат, да се приспособят към наложените и неприемливи българско-християнски имена, които служат само за служебно¹³ ползване, не се допускат в ежедневието и дълго време не се знаят или никога не се запомнят от възрастните. Тази форма на противопоставяне често изправя представителите на турската или мюсюлманска

¹¹ Мелеке – ангел.

¹² Записан от Зейнеп Зафер. Публикуван за пръв път в антологията „Когато ми отнеха името“.

¹³ Затова те бяха наричани и „служебни имена“.

общност пред непредвидени, трагични обстоятелства. Дори да не съдържат тяхното решение, построените върху определено драматично събитие анекдоти на тази тема предлагат емоционално преодоляване на извънредни, неочаквани обстоятелства чрез остроумен, духовит, забавен отговор на персонажа, поставен в трудно положение от партийното решение – противоречащо на здравия разум и затова трудно приложимо на практика. В отговора-заключение на персонажа, жертва на решението за смяна на имената, е заложен комичният ефект на анекдота:

След лека катастрофа 40-годишният шофьор Мехмед се намира в спешното отделение на Първа градска болница в София. Медицинската сестра, която попълва картоната му, го пита за името.

– Един момент, другарко, – отговаря Мехмед и изважда от джоба си паспорта, прочита името и го назовава.

Медицинската сестра го гледа втрещена.

– Нима не знаеш името си?!

Мехмед незабавно отговаря:

– Ами Вие, сестро, знаехте ли си името, когато бяхте на 6 месеца?!...(Yenisoy 2005: 357)

Изключително интересни са анекдотите за деца, които най-трудно се ориентират в новата обстановка, поставяща ги в условия на незащитеност и несигурност. Децата дават богат материал на авторите и размиват с непринудените, естествени свои реакции при неестествени, извънредни обстоятелства.

Учителката по история, другарката Николова, извиква по име един от учениците си:

– Сашо!

Никой не се обажда, не става. Учителката повтаря няколко пъти името „Сашо“ и после крещи:

– Тебе викам, Александре!

Този път Александър се изправя. Учителката го пита:

– Защо не се обади, когато те виках като „Сашо“?

– Защото аз съм Александър, другарко, не Сашо.

– Вкъщи майка ти как ти вика, как ти казват галено вашите?

– Вкъщи ли? Вкъщи ми викат... Али, другарко!

Всички деца в класа се размиват на глас, учителката се опитва да овладее положението. (Yenisoy 2005: 357-358)

Сериозните и неразрешими проблеми на децата и учениците в детските градини или класните стаи след смяната на майчините им имена не свършват само с научаване на наложените им български имена. Проблемът продължава и в часовете по история и литература, тъй като турските имена на исторически личности и литературни герои все още не са сменени с български. Както е известно, през 80-те години партията-държава обмисля този въпрос съвсем сериозно. Възникналият „проблем“ с учебниците не убягва от вниманието на анонимния творец. Същевременно в него се загатва за страха от нака-

зателни и дисциплинарни мерки, които се прилагат срещу деца, използващи турските си имена или думите „турчин, турци“. Цитираният анекдот продължава:

– *Добре, добре, кой беше урокът ни за днес?*

– *Днешният ни урок беше за сражението на българските опълченци на връх Шипка.*

– *Разкажи за сражението!*

Али или Александър, или пък Сашо започва да разказва за боя на Шипка:

– *Нашите отдолу напредват нагоре към върха. Нашите на върха се отбраняват. Нашите отдолу стрелят, стрелят и нашите отгоре...*

– *Нашите, на нашите ... по едно време, другарко, свършват куриумите на нашите, вземат нашите труповете и ги хвърлят по главите на нашите. Нашите на нашите...*

Изведнъж Али или Александър, или пък Сашо млъква. В класа настава гробна тишина. Учителката го подканя да продължи, уверявайки го, че много добре е разказвал досега, мъчи се да разбере причината за продължителното мълчание. Но колкото и да се опитва да го предразположи да проговори, момчето упорито мълчи.

Най-накрая с наведена глава и с голямо чувство за вина се обръща към учителката:

– *Извинете, другарко, ама аз не знам българското име на Сюлейман паша!...* (Yenisoy 2005: 358)

Безименните автори построяват някои от анекдотите си въз основа на международни събития, въвличайки в сюжета актуални за времето известни политици. Тургут Йозал е най-популярният политик сред турците в България, най-обичаният от тях, тъй като той е министър-председател на Турция по време на асимилацията от 80-те и прогонването на стотици хиляди души от страната. Той се обявява остро срещу насилствената асимилация, затова общността се интересува от изявленията му за репресиите, следи неговите международни срещи. Базирайки се на реални събития, анонимният творец внушава на общността, че не е забравена и проблемите ѝ са предмет на разговори между известни политически лидери. Във въображаемия разговор между Тургут Йозал и Николай Тихонов истината за произхода на турците в България се противопоставя на измислените официални твърдения. Така със средствата на лекия хумор, насочен срещу политиката на Тодор Живков, се постига крайната цел на колективния автор за потвърждаване на турския произход на общността:

На погребението на Генералния секретар на КПСС К. Черненко [10 март 1985 г.] присъстват делегации на Турция и България, предвождани съответно от Тургут Йозал и Тодор Живков. След погребалната церемония г-н Йозал се мъчи да стигне до другаря Живков, който постоянно избягва срещата. По време на аудиенцията си при министър-председателя на СССР – товарищ Тихонов, Йозал настойчиво го моли да му окаже съдействие за среща с другаря Живков. Когато Тихонов го пита:

– *Защо толкова настоявате за среща?*

Йозал отговаря:

– *Искам да попитам Живков кога ще смени името на моя посланик в София, г-н Йомер Енгин Лютем¹⁴, защото дядо му Мехмед Емин бей е роден в българския град*

¹⁴ Юмер Енгин Лютем е посланик на Република Турция в София през 1985 г.

Шумен – достатъчно основание според Живков, за да бъде побългарен. (Бей/Веу 2004: 73-74)

Има още един анекдот, свързан със загрижеността на Тургут Йозал за турците в България, в който политикът отново е противопоставен на Тодор Живков. Тук творецът не засяга единствено проблемите, свързани с асимилацията и депортацията, а набляга върху взаимното недоверие и подозрителност между българи и турци. В условията на дългото диктаторско управление на Живков не може да се говори за каквато и да е толерантност или съчувствие към „другия“.

Туркиня и българка чакат пред магазина на опашка за маслини.¹⁵ Българката подава малко пари на туркинята, като казва:

– Изпрати тези пари на Йозал да си купи обувки. Изхаби си обувките, обикаляйки по света за вас.

Туркинята не ѝ остава длъжна:

– А ти вземи тези сапуни и ги прати на Тодор Живков. Да изчисти с тях мръсните си дела, които извърши за 35 години (Erendoruk 2007: 248-249).

Забраната да се говори на турски на деца или възрастни, които не знаят друг език, освен майчиния, се основава на ирационалното, неразумното, нелепото в тоталитарното мислене. Мерките срещу естествената езикова комуникация в неофициална среда противоречат на здравата мисъл, те са немислими в условията на една правова държавна система. Особено уязвими са децата. Авторът неутрализира проблема, възникнал неочаквано, като използва находчив детайл и така със смях отправя критиката си към ограниченията и репресиите на тоталитарната власт.

Връщайки се от пазара към автогарата заедно с 3-годишното си внуче, 70-годишният дядо Адем е принуден да заплати 65 лева глоба. На сто метра до автогарата той изважда от пояса си кърпичка и превързва устата на детето. Минаващият оттам началник на милицията го пита защо момчето е с превързана уста.

Дядо Адем доверително обяснява:

– Какво да правя, другарю началник?... Дете е, тичайки след мен непрекъснато ми вика „дедѐ“, „дедѐ“ (дядо, дядо). При всяко повикване аз загубвам по пет лева. Имах 70, останаха ми само 5 лева за автобуса и за да не се връщам пеша до село, превързах устата на детето... (Yenisoy 2005: 358-359)

Депортацията на турците от България и отношението на етническите българи – държавни служители, началници и директори – към нея също е предмет на някои анекдоти от и за бурната 1989 г. Остроумието на безпомощния главен инженер преобръща драматичната ситуация в комична. Така инженерът е поставен в силна позиция, макар и въображаема:

Главният инженер на една текстилна фабрика, на когото е наредено за 24 часа да напусне България, загрижен тича из фабриката, за да уреди формалностите по напускането на работата си, където години наред е работил. Директорът българин, когато подписва документите, самоуверено му казва:

¹⁵ Анекдотите са събрани и публикувани от писателя Юмер Осман Ерендорук в: Erendoruk 2007.

– *Ще сънуваш многого тази фабрика. Ако намериш работа в Турция в такава фабрика като работник, ще бъдеш най-щастливият човек на света.*

Главният инженер му отговоря:

– *Другарю директор, миналата нощ и без това я сънувах. Бях станал собственик на фабриката, а ти ми беше работник.*¹⁶

По време на етническото прочистване от юни, юли и август на 1989 г., когато от страната са изгонени повече от 360 хиляди турци, много заминаващи са принудени да продадат имота си на безценица, от което неетично се облагодетелстват етническите българи в районите със смесено население. Именно тогава цените на автомобилите достигат цените на апартаментите. Затова турците продават на безценица имуществото си, което са спечелили с дългогодишен труд. В анекдота се загатва и за настъпилата след това в България дълбока икономическа криза, когато остро се понижава цената на всички недвижими имоти. Комичността е постигната чрез предричане на скорошно възмездие:

На Мустафа от Разград е заповядано за седмица да напусне страната. Започва да търси лека кола на старо, цените на които скачат 3 пъти. Казва за продажбата на близки и съседни от блока. Исква 15 хиляди лева за апартамента, каквато е цената на колите. Съседът му българин предлага:

– *Заради доброто съседство, за да ти помогна, мога да го купя за 6 хиляди лева.*

Мустафа му отговоря:

– *Благодаря ти! След 1-2 години ще ме молиш да си го взема обратно за 2 хиляди лева, а аз с твоите 6 хиляди ще купя още 2 апартамента.*¹⁷

Анекдотът за създадената изселническа психоза, от която, както изтъква самият Тодор Живков, правителството се нуждае, за да експулсира колкото се може повече турци от страната¹⁸, представлява интерес с персонажите си, които са двама българи и от които зависи съдбата на слабия, представен като мъртъв турчин. Това е и най-краткият анекдот, известен ми досега на тази тема. Черният хумор в него също се основава върху абсурда.

Един българин казва на друг:

– *Аз мога да направя така, че турчин, умрял преди три дни, да оживее отново.*

– *Как?!*

– *Като му покажа международен паспорт, с който да замине за Турция.*
(Erendoruk 2007: 249)

Отношението на общността към агентите-турци, към заемащите висши постове комунисти, ненавиждани сред населението заради извършени от тях престъпления, също е намерило място в анекдотите за депортацията. В един от тях е залегнало предложението на тогавашния министър на вътрешните работи Георги Танев.¹⁹ Заминаващите

¹⁶ Записан от Зейнеп Зафер. Публикува се за пръв път на български.

¹⁷ Записан от Зейнеп Зафер. Публикува се за пръв път на български.

¹⁸ На 7 юни 1989 г. на среща на Политбюро на ЦК на БКП Т. Живков заявява: „Ние сме на прага на голяма психоза за изселване. Как трябва да оценим тази психоза? Такава психоза на нас ни е необходима, тя е добре дошла. Аз ще кажа нещо, което пазим в тайна. Ако ние не изведем 200-300 хиляди души от това население, след 15 години България няма да я има.“ (Ангелов/Angelov 2008: 601).

¹⁹ „Преди да започнат гладните стачки, през май в МВР се провежда съвещание, на което Георги Танев, който по това време е министър на вътрешните работи, пита: „Кажете сега какво да правим, когато започне изселването на турците“. След което той обобщава и нарежда на първо място да бъдат изгонени „крайните фанатици“, на второ място да заминат „нашите агенти“, а на трето място – всички останали. Подчертавам – цялата агентура трябва да се изсипе в Турция. Всичко това е още преди да започнат майските събития. Документите показват, че властта просто е изчаквала.“ (Иванов/Ivanov 2011).

към Турция обикновени хора на границата са готови да се върнат обратно и да живеят в непоносимите тоталитарни условия, за да стоят далеч от агенти и комунисти. Комичният ефект се постига като в неочаквано възникналата ситуация се реагира с хумор.

Когато българските комунисти през 1989 г. започват да издават паспорти и на южните митници се струпват много хора, заминаващи за Турция, български митничар съобщава на чакащите:

– Най-напред ще пуснем заемащите високи постове, след това останалите държавни служители и най-накрая – обикновените граждани.

Един от чакащите се провиква към обикновените:

– Еееей, щом тия ще се махнат оттук, ние можем да се върнем обратно!... (Erendoruk 2007: 250)

Изселването по собствено желание и последвалите проблеми с адаптацията, с трудностите по уреждането в напълно непознатата среда и система, различна от тази в комунистическа България, също са предмет на някои анекдоти. Душевният мир и щастieto са разрушени завинаги, покоят е немислим. Народният творец превръща в черен хумор трагичното положение на десетки хиляди, лутащи се непрекъснато между тук и там, между България и Турция:

В началото на 1992 година един белобрад старец с приятно, добродушно лице седи пред джамията в Кърджали и при всяко прехвърляне на едрите зърна на кехлибарената си броеница повтаря:

– Останахме си, Аллах! Останахме си, Аллах! Останахме си, Аллах!...

След две години същият старец го виждат пред джамията „Улу“ в Бурса със същата броеница в ръка. При всяко прехвърляне на кехлибарените зърна от устата му този път се ронели следните думи:

– Изгоряхме си, Аллах! Изгоряхме си, Аллах! Изгоряхме си, Аллах!... (Erendoruk 2007: 251)

След известно време постепенно мястото на анекдотите за асимилацията и експулсирането от 1989 г. се заема от анекдоти за адаптацията, като повечето от тях са създадени в Турция въз основа на езикови или междуезикови омоними и те днес продължават да се разказват сред изселниците. Анекдотите за адаптацията количествено преобладават тези за асимилацията и експулсирането, тъй като някои от тях са намерили място в мемоари, научни дисертации или книги, отпечатани в Турция.

В политическите анекдоти за асимилацията и етническото прочистване българите и турците, християните и мюсюлманите са противопоставени така, както в анекдотите за Настрадаин Ходжа и Хитър Петър. Но в тях не присъстват класическите герои на известните български анекдоти и вицове, те са изместени от много по-земни и действителни персонажи. Въпреки че целта е постигане на силен комичен ефект, те са конструирани върху определено драматично събитие. Съпротивата срещу държавната политика за заличаване на забранените турски имена е изразена чрез назоваването на повечето персонажи от различните мюсюлмански етнически групи. Същевременно действащите лица етнически българи, с изключение на Тодор Живков, са безименни. От цитираните анекдоти се вижда, че често персонажите са личности и политици на времето, пряко свързани с конкретни събитията. В тях често са дадени географски названия, конкретни места, учреждения и години.

Повечето от народните текстове, интерпретиращи тези теми, не са от най-кратките и като композиция се състоят от три части: начало, среда и край или завръзка, развитие и завръзка, като за въвеждане на слушателя в темата по-рядко се прибегва към известната ни въвеждаща фраза „Един българин и един турчин... / Един турчин и един

българин ...“. Изградени са от комичен сюжет с неочаквана развръзка. Неподозираният и непредсказуем край е най-силната част на текста, който се противопоставя на началото. Така се смесват акцентите в началото и края, които са абсолютно срещуположни и преобърнати. В тях самоиронията почти липсва, същевременно иронията им към тоталитарната власт и безсмислената ѝ политика е доста силно изразена.

Със средствата на смеха е представена кризата в националното и религиозно самочувствие, кризата в идентичността, които са отречени, поругани и потъпкани от тоталитарната власт или от етническите българи. Въпреки това най-силният акцент е поставен върху съпротивата, много рядко се загатва за дълбокото отчаяние и чувство на безизходица. Налаганата адаптация чрез заличаване, пълно премахване на разграничителните линии, която предполага спасение от дългогодишна дискриминация, категорично е отхвърлена. Персонажите се чувстват комфортно и сигурно в общността си, предпочитат „другостта“, макар че предполага дискриминация. Лансира се идеята, че трансформацията на етническата идентичност не би могла да предложи нещо друго, освен болезнено раздвоение.

Хуморът, житейската философия и сладкодумието на анонимните творци от турската, помашката и ромската общност в България са залегнали в най-талантливите анекдоти за насилствените асимилаторски кампании и етническото прочистване през лятото на 1989 г. Усилията на трите общности за съхраняване на идентичността, културата и религията в омагьосания кръг на беззаконието от страна на комунистическата диктатура стимулират тяхното чувство за хумор. Върху актуални проблеми на времето, предизвикани от парадоксални и ирационални форми на репресии от държавата или по-рядко от отделни граждани, се раждат оригинални политически анекдоти. Специфичното чувство за хумор, житейската философия и сладкодумието на Настрадаин Ходжа, традиционната източна духовитост през годините на най-страшната цензура подхранват народното, колективното творчество, което от най-трагичните преживявания създава комични ефекти и така намалява напрежението сред слушателската аудитория.

Анекдотите служат като отдушник, намаляват психическото и емоционално натоварване, обединяват и лекуват със смях, макар и през сълзи. Изучаването на това анонимно творчество ще открие пред изследователя част от най-съкровените, затова и несполделени чувства и преживявания, които не могат да се намерят в архивни документи и исторически изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 2008: *Ангелов, В.* Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България (1984-1989). София: Фондация либерална интеграция. (Angelov 2008: *Angelov, V.* Strogo poveritelno! Asimilatorskata kampania sreshtu turskoto natsionalno maltsinstvo v Balgaria (1984-1989). Sofia: Fondatsia liberalna integratsia).
- Бей 2004: *Бей, А.* „Възродителният процес“ като комедия дел арте. София: Печатница „Джелил и Джем“ – Истанбул. (Beu 2004: *Beu, A.* „Vazroditelniyat protses“ kato komedia del arte. Sofia: Pechatnitsa „Dzhelil i Dzhem“ – Istanbul).
- Боюкли 2011: *Боюкли М.* Кръстилката през 1912 г. в Брезница и избавлението. Боюкли, М. Е-сп. Либерален преглед, 09 ноември 2011. [http://wp1109248.server-he.de/librev250/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1400--1912-\(15.05.2021\)](http://wp1109248.server-he.de/librev250/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1400--1912-(15.05.2021)). (Boyukli 2011: *Boyukli M.* Krastilkata prez 1912 g. v Breznitsa i izbavlenieto. Boyukli, M. E-sp. Liberalen pregled, 09 noemvri 2011).

- Другите балкански войни 1995: Фондация „Карнеги“. София: Фондация „Свободна и демократична България“. (Drugite balkanski voyni 1995: Fondatsia „Karnegi“. Sofia: Fondatsia „Svobodna i demokraticzna Balgaria“).
- Зафер, Чернокожев 2015: *Зафер, З. В. Чернокожев. Когато ми отнеха името.* София: Изток-Запад. (Zafer, Chernokozhev 2015: *Zafer, Z. V. Chernokozhev. Kogato mi otneha imeto.* Sofia: Iztok-Zapad).
- Иванов 2011: *Иванов, М. Майските събития са приносят на България за падането на Берлинската стена.* Е-сп. Гласове. 13.05.2011. <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuzroditelniyat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>> (03.01.2022). (Ivanov 2011: *Ivanov, M. Mayskite sabitiya sa prinosat na Balgaria za padaneto na Berlinskata stena.* E-sp. Glasove. 13.05.2011).
- Altınok 1992: *Altınok, N. Kumali (Fıkralar).* İstanbul: Dur Ofset.
- Erendoruk 2007: *Erendoruk, Ö. O. Bir Başkadır Bizim Eller.* İstanbul: zağrı Yayınları.
- Şimşir 1986: *Şimşir, B. Bulgaristan Türkleri.* Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tata 1993: *Tata, S. Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yenisoy 2005: *Yenisoy, H. S. Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi.* Ankara: Toplumsal Gelişim Derneği.